

Kur'an-ı Kerim'in Kürtçe Tercüme ve Zazaca İlk Kur'an-ı Kerim Tercümesinin Dilbilimsel Analizi

 Ahmet Kırkan*

Atıf/©: Kırkan, Ahmet, Kur'an-ı Kerim'in Kürtçe Tercüme ve Zazaca İlk Kur'an-ı Kerim Tercümesinin Dilbilimsel Analizi, Artuklu Akademi, 2020/7 (2), 309-335.

Öz: Müslümanların kutsal kitabı olmasından dolayı Kur'an İslamiyet'in farklı milletlerin arasında yayılmaya başlamasından sonra yoğun bir şekilde tercüme edilmeye başlanmıştır. Dünyanın birçok diline tercüme edilen Kur'an, kısa süre önce de Zazaca'ya tercüme edilmiştir. Çalışmanın amacı Zazaca Kur'an tercümesinin dilbilim kriterleri açısından incelenmesidir. Çalışmada kutsal kitap tercümeleminin genel bir çerçevesi çizilmiş, Kürtçe tercümelemin değerlendirilmesi yapılmıştır. Zazaca tercüme, çeviri bilim ve genel dilbilim kuralları açısından değerlendirilmiştir. Eldeki Kur'an tercümesi Zazaca ilk tercüme olmasından dolayı önemlidir. Klasik edebiyatta bazı ayetler fragman olarak çevrilmişse de Kur'an'ın tamamı Zazaca'ya tercüme edilmemiştir. Yapılacak değerlendirme, ileride gerçekleştirilecek tercümelemin önünü açmaya ve ilgili tercümelemlere katkı sunmaya yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tercüme, Zazaca, Kürtçe, Dilbilim

The Holy Quran's Kurdish Translations and Linguistic Analysis of the First Zazaish Translation of the Holy Qur'an

Citation/©: Kırkan, Ahmet, The Holy Quran's Kurdish Translations and Linguistic Analysis of the First Zazaish Translation of the Holy Qur'an, Artuklu Akademi, 2020/7 (2), 309-335.

Abstract: Due to the fact that the Quran is the holy book of Muslims, it has been intensely translated after Islam started to spread among different nations. The Quran, translated into many languages of the world, has recently been translated into Zazaish. The aim of the study is to examine the translation of the Qur'an in Zazaish in terms of linguistic criteria. In the study, a general framework of the holy book translations is drawn, and the Kurdish translations are evaluated. Zazaish translation has been evaluated in terms of the principles

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmetkirkkan@gmail.com.

of translation studies and general linguistics. The relevant translation is important as it is the first Zazaish translation of the Quran. Although some verses in classical literature were already translated as fragments, the entire Quran was not translated into Zazaki. The evaluation to be made is aimed at opening and improving the future translations to be made.

Keywords: Quran, Translation, Zazaish, Kurdish, Linguistics.

Giriş

Kur'an-ı Kerim, 23 yıllık bir sürede Hz. Muhammed'e tedricen indirilmiştir. İlk dönemlerde Kur'an'ın muhataplarının kahir ekseriyeti Araplardan oluşmaktaydı. Ama İslamiyet'in yayılmasından sonra Arabistan'ın çevresinde yaşayan kavimler de bu dine girmeye başlamışlardır. Bu durum kendisiyle beraber birçok yenilik meydana getirmiştir. Müslüman olan kavimlerin kültürü, mimarisi, siyasi yapısı, askeri anlayışı vb. gibi birçok alanda Arapların siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda yeniden şekillenmelerinde belirleyici oldu. Ama asıl değişiklik ve dönüşüm Müslüman olan kavimlerde meydana geldi. Bahse konu olan kavimlerde sosyal hayatın bütün kademelerinde köklü değişimler meydana gelmiştir. Meydana gelen bu değişimin hareket noktası Kur'an'dır. Müslümanlığı kabul eden kavimler Kur'an'ı anlamak için Arapça öğrenmeye başlamışlardır. Ama bu, toplumun bütün fertleri için mümkün olamayacağından, elinde bu imkânı olmayan bireyler için Kur'an'dan bazı ayetlerin çevirisi yapılmıştır. Müslümanlığı kabul eden her toplulukta bu tür çeviriler yapılmıştır.

Kürtler ilk Müslüman olan kavimlerdenidir.¹ Kur'an'ı anlamak için ilk dönemden beridir yapılan tercüme faaliyetleri Kürtçe yazında, klasik edebiyat eserlerinde ayetlerin fragman çevirileri şeklinde yapılmış ama Kur'an'ın tam bir metin çevirisi ancak 20. yüzyılda meydana gelmiştir. Diğer diyalektlere nazaran Zazaca tercüme daha geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Zazaca diyalektinde yapılmış ilk Kur'an tercümesi konu edilmiştir. Çalışmanın amacı bu ilk tercümeyle dilbilimsel olarak incelemek, eksik ve olumlu taraflarını ortaya koymaktır. Kurmanci diyalektinde şimdiye kadar birçok Kur'an tercümesi yapılmıştır. Çalışmada bu tercüme analiz edilmiş ve Zazaca ilk tercüme olan *Tefsîrê Qur'onê Kerîm Zazakî* adlı eser detaylı bir şekilde incelenmiştir.

¹ Mehmet Akbaş, "Kürtler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. Ek 2. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 138-142.

Kürtçede Kur'an tercüme faaliyetleri ilk olarak klasik edebiyat eserlerindeki fragman çevirilerle (bazı ayetlerin çevirisi) başlamıştır. Kurmanci ve Zazaca Klasik Edebiyat eserlerinde bunun örneklerine rastlanmak mümkündür. Örnek olarak Osman Esad Efendi'nin yazmış olduğu mevlit metninin ilk üç beyti *besmele*, *hamd* ve *salavatın* Zazaca çevirisi yapılmıştır. Şimdiye kadar, Zazacada iki adet Kur'an tercümesi yayımlanmıştır.² 7. yüzyıldan beridir Müslüman olan Kürtlerde, hem Kurmanci hem de Zazaca, Kur'an tercümelerinin oldukça geç bir dönemde ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bunun için birçok sebep sıralanabilir ama Arapçanın kutsal dil olması ve eğitim dili olarak kabul edilmesi tercümenin önündeki en önemli sebepler olarak durmaktadır. Kürtlerin içinde buldukları siyasi durum da Kur'an-ı Kerim tercümesinin gecikmesinin bir nedeni olarak sayılabilir.³

Çalışmada ana hatlarıyla Kur'an tercümelerinden bahsedilmiş, Mekke ve Medine dönemlerindeki ilk tercüme faaliyetlerine kısaca değinilmiştir. Zazaca Kur'an tercümesinden bahsedileceği için, çalışma sahası olarak Türkiye seçilmiştir. Çünkü her ne kadar Türkiye dışında da yaşıyor olsalar da Zazalar yoğunluklu olarak Türkiye sınırları içerisinde yaşamaktadırlar.⁴ Kurmanci Kur'an tercümelerinden bahsedilirken, Kurmancların yaşadıkları diğer bölgelerdeki tercüme de sıralanmış ama ağırlıklı olarak Türkiye'de yapılmış olan Kur'an'ın Kurmanci tercümelere verilmiştir.

Bir dilden başka bir dile yapılan tercümenin, her iki dilin de özelliklerini iyi bir şekilde yansıtmayı beklenir. Tercümenin kendine özgü kuralları vardır ve bunlar tercüme müterciminin inisiyatifinden kurtararak, bir bilim dalı haline gelmesini sağlar. Çalışmada değerlendirilen eser, Kur'an gibi kutsal bir metin olunca, tercümenin daha dikkatli ve özenli olması gerekir. Ayrıca yapılan tercüme, hedef dildeki ilk örnekse bu durum mütercimi daha fazla zorlayacaktır. Bu çalışmanın, ilk olan bu tercüme değerlendirileceği ve eksik olan yanlarını tespit edip, olumlu olan yanlarını ortaya koyacağından önemli olacağı kanaatindeyiz. Kur'an tercümelerinin kronolojik bir tablosunu ortaya koymak için bu alanda yazılmış birçok

² Mela Mehemedê Hezani, *Tefsîrê Roşnayî*, (Diyarbakır: Enstituya Kurdi, 2016).

³ İbrahim Özcoşar, "Kürtler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. Ek 2. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 118-121.

⁴ Mehmed S. Kaya, *Zaza Kürtler*, (İstanbul: Weşanxaneyê Rûpelê, 2014), 16-19; Nadire Guntaş, *Aldatmaz, Folklorê Kirmancan Ser o*, (Diyarbakır: Weşanxaneyê Roşna, 2014), 43-45; Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016).

kaynaktan istifade edilmiştir. Zazaca Kur'an tercümesi ise dilbilim kitapları kullanılarak analiz edilmiştir.

I. Kürtçe Kur'an Tercümeleri

Kur'an 610 ile 632 yılları arasında 23 yıllık bir süreçte peygambere indirilmiştir. Bu kutsal kitap, ilk muhataplarının diliyle yani Arapça olarak nazil olmuştur. Mekke dönemi olarak adlandırılan, peygamberin peygamberliğe ve vahiyi alıştırdığı, inanan sayısının az olduğu dönemin ilk yıllarında çok fazla ayet nazil olmamıştır.⁵ Bu dönemde peygamber sınırlı sayıda kişiyle iletişime geçmiş ve bunlara dini tebliğ etmiştir. İlk dönem Müslümanlarının çoğu Arap oldukları ve ana dilleri Arapça olduğu için, bu sahabeler için bir tercüme yapma gereksinimi doğmamıştır.

İslamiyet farklı milletlerin içerisinde yayılmaya başladıktan sonra, Kur'an parça parça ya da toplu bir şekilde farklı dillere tercüme edilmeye başlanmıştır. Kur'an'ın ilk çevrildiği dillerden biri olan Farsçada Selman-i Farisi tarafından yapılan Fatıha Suresi çevirisi kaydedilmiştir. Selman, besmele ifadesini *Benamî Yazdanî Baxşeyande-î Baxşeyîşgar* şeklinde tercüme etmiştir.⁶ Hicri 255 yılında Musab Seyyar el-Asvari kendi öğrencileri için Kur'an'ı Arapça ve Farsça tercüme ve tefsir etmiştir. Ama bu tercüme sözel olarak kalmış, yazıya aktarılmamıştır. Ünlü Mutezile âlimi el-Cubai, *Et-Tefsîru'l-Quran* adıyla *Huzistan* dilinde bir tefsir hazırlamıştır.⁷ Kur'an 11. yüzyılda Türkçeye çevrilmiş ve tefsiri yapılmıştır. Bu, Kur'an tercümesi için erken bir dönemdir. Bu metinlerden elde olan en eski metin 1401 tarihlidir ve satır arası Kur'an tercümesi şeklindedir.⁸

İslamiyet'in ilk dönemlerinde Selmani Farisi, Suheybi Rumi ve Bilali Habeşi gibi farklı milletlerden kişiler Müslümanlığı kabul etmiştir. Aynı dönemde Caban/Gavan el-Kurdi ve oğlu Meymûn el-Kurdi de Peygamber'in sahabeleri arasında yer almıştır. Kürtler Hz. Ömer döneminde (634-644) Müslümanlığı kabul etmeye başlamışlardır.⁹ Kürtlerin arasından İslami ilimlerde yetkin büyük âlimler yetişmiştir. Bu âlimler İslami ilimlerde çok değerli eserler vermişlerdir. Lakin bu âlimler eserlerini ana dilleri olan

⁵ Muhammed Hamidullah, *Kur'anı Kerim Tarihi*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1993), 41.

⁶ Aydar, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, 85-89.

⁷ Hamidullah, *Kur'anı Kerim Tarihi*, 103-104.

⁸ Murat Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*, (Ankara: TDK Yayınları, 2013), 13-14.

⁹ Yusuf Yoldaş, *İslami Fetih Döneminde Kürtler (622-652)*, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018), 32-34.

Kürtçede değil, genelde Arapça ve bazen de Farsça yazmışlardır. Bu âlimlerin Kürtçe, dini veya ilmi, eser verip vermedikleri bilinmemektedir. Bu durum Kürtçe literatürün gelişmemesine sebep olmuştur.

İran'da 1979 yılında yapılan devrimden sonra *Sazgehi Tebliğati İslami* adıyla bir kurum kurulmuş ve bu kurum 2 tane Kürtçe Kur'an tercümesi yayımlamıştır. Bunlardan bir tanesi Şêx Muhemed İbrahim Salihî tarafından hazırlanan *Maneya Pîroz*, diğeri ise Seydayê Hejar Mukrîyanî tarafından hazırlanan *Maneya Quranî* adlı Kur'an tercümesidir.¹⁰ Yine İran sahasında Şêx Muhemed Ehmedê Kurdîstanî'nin *Tefsîrê Gulbijêr* adlı eseri, İbrahim Merdûxî'nin meali gibi çeviriler de sayılabilir.¹¹

Irak'ta ise 1970 antlaşması sonrasında Kürtçe yayım yapan kurum ve yayınevleri kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde Seydayê Şêx Ebdulkerim Muderîs *Tefsîra Namî* adıyla bir tefsir yayımlamıştır.¹² 1930'dan 1970'e kadarki süreçte de tefsir/tercümeler yayımlanmıştır. Bu eserlerden bazıları: Mela Huseyn Şêx Sadî'nin *Jîyanê İnsan*, *Tefsîrê Quran* adlı eseri,¹³ Melayê Gewrê'nin *Tefsîrê Kurdî* adlı eseri, Şêx Muhemed Xal'ın *Tefsîrê Xal* adlı eseri de bu dönemde yazılmış önemli eserlerdendir.¹⁴ Ayrıca bu dönemde Muhammed b. Said Xaherzade tarafından *Tizkarê İman bo Qewmî Kurd* adlı tefsir çalışmasını 1930 yılında tamamlamıştır.¹⁵ Irak sahasında Osman b. Abdülaziz b. Muhammed, Mahmut Kelali, Burhanettin Muhammed Emin Abdülkerim, Nizamüddin Abdülhamid, Husein Muhammed tarafından da tercüme ve tefsir çalışmaları yapılmıştır.¹⁶

Klasik dönem Kürt Edebiyatı'nda bazı Kürt şairler, manzum eserlerinde Kur'an ayetlerinden fragman şeklinde çeviriler yapmışlardır. Bu çeviriler şiirin ve eserin kontekstine göre belirlenmiştir. Yani bu çeviriler sistematik bir şekilde yapılmamıştır ve Kur'an'ın hepsini kapsamamaktadır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında Şam'da ve aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra Kürtlerin yaşadığı diğer coğrafyalarda yoğun bir şekilde Kur'an tercüme ve tefsir çalışmaları yapılmıştır. Sadece Kurmanci diyalektinde değil Sorani

¹⁰ Muhsin Ciwamêr, *Ji Destpêkê Heya Bi İro Tefsîr û Mealên Kurdî*, Kovara Nûbihar Kovara Çandî Hunerî Edebî, h. 90, Payiz 2003, 48-49.

¹¹ Haşim Özdaş, "Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği" (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015), 16-20.

¹² Ciwamêr, *Ji Destpêkê Heya Bi İro Tefsîr û Mealên Kurdî*, 49-50

¹³ Özdaş, "Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği" 9.

¹⁴ Özdaş, "Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği" 9-10.

¹⁵ Özdaş, "Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği" 8.

¹⁶ Özdaş, "Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği" 13-16.

diyalektinde de birçok tercüme yayımlanmıştır. Türkiye sahasında yapılmış olan Kurmanci tercüme ise aşağıda sıralanmıştır.

A. Kurmanci Kur'an Tercümeleri

Kürtçe eserlerin de yayımlanması uzun yıllar boyunca, çeşitli sebeplerden dolayı gecikmiştir. Türkiye sahasında Kurmanci ilk ve tam Kur'an tercümesi 1994 yılında yayımlanmıştır. Bu bölümde Kurmanci tercümelemlerden bahsedilirken Türkiye sahasında yazılmış olan meallerden bahsedilecektir. Irak sahasında Kurmanci yazılmış olan mealler de vardır ve bu meallere yukarıda kısaca değinilmiştir.

Kamuran Ali Bedirhan (Bedirhan) tarafından *Hawar* ve *Roja Nû* dergilerinin muhtelif sayılarında Kur'an tercümesi yayımlanmıştır. Tefsir olarak nitelendirilmiş olsa da Bedirhan'ın çalışması bir mealdir ve 1971 yılında Paris'te yayımlanmıştır. Bu mealin tamamlandığı ifade edilmiş ama elde sadece ilk altı surenin tercümesi mevcuttur. Bu mealde dipnotlara ve gerekli izahatlara yer verilmekle beraber maddi bazı hatalar da mevcuttur.¹⁷

Mela Abdullah Varlı'nın tercümesi bu alandaki öncü eserlerden birisidir.¹⁸ Varlı, iki asır öncesine ait, Ermeni alfabetiyle yazılmış Kur'an'ın Kürtçe çevirisinden söz etmektedir. Ama bu çevirinin akıbeti hakkında bir bilgi yoktur. Varlı'nın *Quran a Pîroz û Arşa wêye Bilind* adını verdiği mealı, kullandığı terimler açısından çokça eleştirilmiştir.¹⁹ Varlı tercümesinde sure isimlerini de Kurmanciye çevirmiş ve ıstılahlar için de Kürtçe karşılıklar bulmuştur. Bulunan bu karşılıklar yapay oldukları için kabul görmemiştir.

Hüseyin Gündüz, Said Yıldırım ve Mehmet Seyhan'dan oluşan üç kişilik bir komisyon tarafından hazırlanan Kur'an tercümesi, bir tanesi Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'ndan olmak üzere birçok yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Kolektif bir çalışmanın eseri olan bu meal, standart Kurmanci yazımını temel almıştır ve neredeyse her basımda farklı kişiler tarafından redakte edildiği için gramer hataları azdır.²⁰

Muhammed Hakkari tarafından *Ronahiya Qur'ana Pîroz* adıyla hazırlanan meal yerel söyleyiş özelliklerini barındırmaktadır.²¹ İki defa basılan eserde, ikinci baskıda birçok maddi hatanın düzeltildiği ifade

¹⁷ Bedir-Xan, Kamran. *Ji Tefsîra Quranê*, (Paris: Paris Kürt Enstitüsü, 1971).

¹⁸ Abdullah Varlı, *Qurana Pîroz û Arşa Wêya Bilind*, (İstanbul: Biçem Dizgi, Cihan Ofset, 1994).

¹⁹ Özdaş, "Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği" 6-7.

²⁰ Özdaş, "Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği" 34-36.

²¹ Muhammed Hakkari, *Ronahiya Qur'ana Pîroz*, (İstanbul: Nûbihar, 2007).

edilebilir. Fikri Amedî tarafından hazırlanan *Qur'ana Kerîm û Meala wê ya Kurdî* adlı meal çalışması ise 2014 yılında yayımlanmıştır ve eserde sade bi dil hâkimdir.²²

Bu tercüme dışındaki Mela Muhemmedê Şirin tarafından *Tefsîra Şirin* adlı tefsir-meal yazılmıştır.²³ Mela Mehdî Licêyi, *Beyanu'l-Quran Bi Zimanê Kurdî* adıyla bir tefsir yazmıştır.²⁴ Mela Muhemmedê Şoşîki, *Tefsîra Quran Nûra Qelban* adıyla altı ciltlik bir tefsir hazırlamıştır ve bu tefsir peyderpey yayımlanmıştır.²⁵ Ayrıca Abdurrahman Uçaman tarafından Kur'an-ı Kerim'in son cüzünün tercümesi, Ahmed Afşin tarafından Yasin Suresi'nin tercümesi yapılmıştır. Yukarıda adı geçenler dışında da yayımlanmamış olsalar da Kurmanci tercüme yapan âlimler vardır. Bu alanda her geçen gün yeni eserler ortaya çıkmaktadır. Kurmanci Kur'an tercümelerinin sayısı, tespit edildiği kadarıyla ve Türkiye sahası içerisinde 10 taneden daha fazladır. Kurmanci, Kürtçenin diyalektleri arasında en fazla konuşulan diyalektlerdir. Bu açıdan Kur'an tercüme sayısı yetersizdir.

Klasik edebiyat alanında eser vermiş olan hiçbir Kürt yazar, bilindiği kadarıyla, Kur'an'ı tercüme veya tefsir etme yoluna gitmemiştir. Ama bu yazarlar kendi eserlerinde parça parça da olsa bazı ayetlerin tercümelerine yer vermişlerdir. Eserlerde bazen ayetlerden iktibas yapılırken bazen de ayetlerin Kürtçeye tercümesi yoluna gidilmiştir. Aşağıda klasik edebiyat eserlerinde geçen bazı fragman çevirilere örnekler verilmiştir. Ayetlerden iktibas yapılarak bunları Kurmanciye ve Zazacaya çevirmek, klasik edebiyatın sınırları içerisinde olağan bir durumdur. Kürtçe yapılan fragman çevirilerin bunlarla sınırlı olmadığını, bu çalışmada sadece bazılarını yer verildiğini ifade etmek gerekir. Örnek olarak Sorani diyalektindeki fragman çevirilerden bahsedilmemiştir.

B. Kurmanci ve Zazaca Klasik Edebiyatında Kur'an Ayetlerinin Fragman Çevirileri

Klasik Kürt Edebiyatı eserlerinde bazı ayetler tercüme edilmiştir. Bu ayetlerin veya tercümelerinin manzum eserlerde kullanılması, şairin okuyucuya Kur'an'ı öğretme ve Kur'an hakkında bilgi verme isteği değildir. Şair, bu ayetleri kullanarak kendi eserini daha zenginleştirmek ve sözünün

²² Fikri Amedî, *Qur'ana Kerîm û Meala wê ya Kurdî*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014).

²³ M. Muhemmed Şirin, *Tefsîra Şirin Bi Ezmanê Kurdî*, (Diyarbakir: Mektebeyê Seyda, 2008).

²⁴ Mela Mehdî Licêyi, *Beyanu'l-Quran Bi Zimanê Kurdî*, (Diyarbakir: Mektebeyê Seyda, 2010).

²⁵ Mela Muhemmedê Şoşîki, *Tefsîra Quran Nûra Qelban*, (İstanbul: Nûbihar, 2010).

etkisini artırmayı hedeflemektedir. Ayetlerden iktibaslar şeklinde çeviri yapmak Türk ve İran edebiyatlarında da kullanılan bir yöntemdir. Şairler bazen ayet ve hadislerden bir kısmını iktibas ederek eserine alır ve bu şekilde eserin edebi değerini yükseltir.

Klasik Kürt Edebiyatı'ndaki en bilinen şairlerin eserlerinde bu tür çeviriler bulunmaktadır. Bu çalışmada Kurmanci diyalekti için Ehmedê Xanî, Melayê Cizîrî ve Feqîyê Teyran; Zazaca diyalekti için ise Mela Ehmedê Xasî ve Muftî Usman Esad Efendi'nin eserlerinden örnekler verilmiştir.

Ehmedê Xanî, 17. yüzyılda yaşamış bir Kürt edibidir. Ehmedê Xanî; *Nûbehara Biçûkan*, *Eqîdeya İmanê*, *Dîwan*, *Mem û Zîn* gibi birçok eser vermiştir.²⁶ Burada onun *Mem û Zîn* adlı manzum mesnevisinden birkaç pasaj örnek olarak verilmiştir.

“Emre te ye bi lefzê *kun*²⁷ du ‘alem
Mewcûdî kirin xered çî? Adem”²⁸
“Meqsûd û muradê dil tu Şayî
Emma tu *tudîllu men teşa*²⁹ yî”³⁰

“Go: ‘Mujde didim Resûlê Emced
*Dê paşê mi bê bi navê Ehmed*³¹”³²

Klasik Kürt Edebiyatı'nda Feqîyê Teyran önemli bir diğer şair-mutasavvıftır. O da aynı şekilde 17. yüzyılda yaşamıştır. Teyran, birçok şiir yazmıştır.³³ Aşağıda bu şiirlerden, ayetlerin fragman çevirilerini içeren birkaç örnek verilmiştir.

“Gelek sotim kırım kibab
Kiryê bi min sed reng xirab
*Ya leytenî kuntu turab*³⁴
Wêran ez im malim xirab.”³⁵

²⁶ Kadri Yıldırım, *Ehmedê Xanî, Mem û Zîn Kurtçe-Türkçe Kavramsal Tahlil*, (İstanbul: Avesta, 2010), 19-20.

²⁷ Yasin Suresi, 36/82.

²⁸ Yıldırım, *Ehmedê Xanî, Mem û Zîn Kurtçe-Türkçe Kavramsal Tahlil*, 128.

²⁹ Araf Suresi, 7/155

³⁰ Yıldırım, *Ehmedê Xanî, Mem û Zîn Kurtçe-Türkçe Kavramsal Tahlil*, 136.

³¹ Suresi Saf, 61/6

³² Yıldırım, *Ehmedê Xanî, Mem û Zîn Kurtçe-Türkçe Kavramsal Tahlil*, r.142-143

³³ M. Xalid Sadîni, *Feqîyê Teyran (Jiyan, Berhem û Helbestên Wî)*, (İstanbul Nûbihar.: 2000), 13

³⁴ Nebe Suresi, 78/40.

³⁵ Sadîni, *Feqîyê Teyran (Jiyan, Berhem û Helbestên Wî)*, 181.

“Dilo erînî neke gazî
Cewaba len tera³⁶ sazî
Meke fikrê ji Mûsa yî
Dile min Tûrî Sîna ye.”³⁷

Melayê Cizîrî, birçok açıdan kendisinden sonraki şairleri etkilemiş ve hacimli bir divan sahibi olan bir ediptir. Mela, divanında birçok türde başarılı şiirler yazmıştır.³⁸ Aşağıda ayetlerin fragman çevirilerini içeren şiirlerinden birkaç örnek verilmiştir.

“Huwe’l-Ewwel huwe’l-Axir huwe’z-Zahir huwe’l-Batin³⁹
Huwe’l-Me’bûdu we’l-Meşhûdu fî kullî’l-huwîyyatî”⁴⁰
“Ey şehînsahê mu’ezzem Heq nîgehdarê te bî
Sûreyê İna Fetehna⁴¹ dor û madarê te bî”⁴²

“Zanim ne tine ku yedê beyda⁴³ tu didêrî
Wer xweş ke şehîdên xwe ku ‘Îsa nefes î tu”⁴⁴

Zazacanın klasik edebiyatı, Kurmanci kadar zengin değildir. Eldeki verilere göre Zazaca Klasik Edebiyatın tarihi de çok eskilere dayanmaz. Zazacada klasik edebiyat alanında yazılmış olan ilk eserler, 1899 yılında Mela Ehmedê Xasî tarafından yazılan mevlit ve 1903 yılında Osman Esad Efendi tarafından yazılmış olan mevlittir. Bu iki eser de dini metindir ve bu eserlerde ayetler fragman şeklinde iktibas veya tercüme edilmişlerdir.

Mela Ehmedê Xasî 1867 yılında Lice’de doğmuş ve 1951 yılında yine orada vefat etmiştir. Zazaca, bilinen, telif ilk yazılı eserin sahibidir. Xasî’nin mevlit dışında da Arapça, Türkçe, Kurmanci yazdığı eserleri de vardır.⁴⁵ Aşağıda Xasî’nin mevlidinden ayetlerin fragman çevirilerine örnekler verilmiştir.

“Ez bi bismillahi ibtîda kena.

³⁶ Araf Suresi, 7/143.

³⁷ Sadîni, *Feqîyê Teyran (Fiyân, Berhem û Helbestên Wî)*, 264.

³⁸ Mela Ahmedê Cizîrî, *Dîwan*, (İstanbul: Nûbihar, 2008), 14-16.

³⁹ Hadid Suresi, 57/3.

⁴⁰ Cizîrî, *Dîwan*, 154.

⁴¹ Fetih Suresi, 1.

⁴² Cizîrî, *Dîwan*, 174.

⁴³ Taha Suresi, 20/22.

⁴⁴ Cizîrî, *Dîwan*, 462.

⁴⁵ Ehmedê Xasî *Mewlîdê Kirdî*, amd. Roşan Lezgîn, (İstanbul: Nûbihar, 2013), 4.

Raziqê ‘aman û xasan p’ya kena. (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)

Rebbi emd û şukrî ancax to ri bê (الحمد لله رب العالمين)

Kibr û med û fexrî pêro to ri bê”⁴⁶

“Arde Îqre bîsmî⁴⁷ qelbê yê de va

Tavilî şa bî Muhemmed Mustefa”⁴⁸

“Ame new aşman de Îsa,⁴⁹ va mi ra,

To rê mujdîyanî bî sultanê wera.”⁵⁰

Osman Esad Efendi 1903 yılında mevlidini yazmıştır ama bu eser 1933 yılında yayımlanmıştır. Osman Esad Efendi’nin mevlit dışında da, *mülemma* tarzında yazmış olduğu 2 şiiri daha vardır. Bu eserleri dışında, şimdiye kadar başka bir eseri tespit edilememiştir.⁵¹ Aşağıda Osman Esad Efendi’nin mevlidinden ayetlerin fragman çevirilerine örnekler verilmiştir. Osman Esad Efendi mevlit metninin ilk üç beytinde ayetleri iktibas etmemiş, doğrudan Zazacaya çevirmiştir.

“Bi namê wahîrê no ‘erd û azmîn,

Ke ma dest kerd bi no girwedo rengîn. (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)⁵²

Şima hemdê xwe Ellay rê biyarîn,

Şew û roj qapîdê ey di biqarîn. (الحمد لله رب العالمين)⁵³

Pêxemberî r’ selewatî biwanîn,

Tim û tim derdê cey ver di binalîn.” (إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ

⁴⁶ Xasî, *Mewlidê Kirdî*, 6.

⁴⁷ Alak Suresi, 96/1.

⁴⁸ Xasî, *Mewlidê Kirdî*, 46.

⁴⁹ Saf Suresi, 61/6.

⁵⁰ Xasî, *Mewlidê Kirdî*, 36.

⁵¹ Ahmet Kirkan, *Mewlidê Osman Esad Efendiyê Babijî û Destpêkê Edebiyatê Klasîk yê Kirmanckî*, (İstanbul: Weşanxaneyê Vateyi, 2018), 32-33.

⁵² Osman Esad Efendi sure başlarında geçen ve Neml Suresi’nde (28/30) geçen besmele’yi Zazacaya çevirmiştir.

⁵³ Osman Esad Efendi Fatıha Suresi’nde ve diğer bazı surelerde yer alan (1/1) hamd ifadesini (hamdele’yi) Zazacaya çevirmiştir.

⁵⁴ Osman Esad Efendi Ahzab Suresi’nde yer alan (33/56) salat ifadesini (selwele’yi) Zazacaya çevirmiştir.

“Kaf û nûn ard pê het, emri kerd,⁵⁵
Bibî îcad 'erd û azmîn, germ û serd.”

II. Zazaca Kur'an Tercümesi

A. Zazaca Meal, Mecburiyet ve Zorluklar

Kur'an niçin tercüme edilir veya Kur'an'ın tercüme edilmesine gerek var mıdır? sorusu ilk dönemlerden beri Müslümanlar arasında tartışma konusu olmuştur. Bazı âlimler, Kur'an'ın farklı dillere tercümesini gerekli görmemiş olsalar da, kahir ekseriyet kutsal kitabın Müslümanlarca anlaşılması için ayetlerin farklı dillere çevrilmesinin ehemmiyetine işaret etmişlerdir.⁵⁶

Kaynak dildeki metin, hedef dile çevrildiği zaman bazı kavramlar özelliklerini yitirmektedir. Tercüme edilen birçok eserde olduğu gibi, Kur'an da tercüme dildiği zaman bazı özelliklerini kaybeder. Kur'an ise Arapça haliyle sadece mana yönünden değil, fonolojik ve sentaktik açıdan da önemli bir metindir. Kur'an, Arap diline yön vermiş ve Arap dilbilimine temel teşkil etmiştir. Aşağıda Kur'an'ın tercüme edilmesi sebepleri ayetlerden delillerle gösterilmeye çalışılmıştır.

Kur'an bütün insanlar için indirilmiş bir kitaptır.⁵⁷ Bundan dolayı bu ilahi mesajın insanların arasında yayılması gerekir. Farklı milletlerden insanlar ancak kendi dillerinde bu mesajla muhatap olduklarında, Kur'an'ın künhüne varabilirler. Arapça olan Kur'an'ın yayılması ancak tercüme ile mümkündür.

Her insanın veya her Müslümanın Arapça bilmesi gibi bir durum veya mecburiyet yoktur. Ama her Müslümanın dinin gereklerini yerine getirebilmek için ayetlerin içeriğinde haberdar olması gerekir.

Kur'an bütün insanlara hitap eder. Bütün insanlığa yapılan hitapların dışında, Kur'an'da farklı gruplara da hitaplar vardır. Örnek olarak; bütün insanlara hitap vardır,⁵⁸ ehli kitaba hitap vardır,⁵⁹ kâfir ve müşriklere hitap

⁵⁵ Yasin Suresi, 36/82.

⁵⁶ Bu konuda İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991) ve Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015) adlı eserlere bakılabilir.

⁵⁷ Sebe Suresi, 34/28.

⁵⁸ Bakara Suresi, 2/23.

⁵⁹ Ali İmran Suresi, 3/64.

vardır,⁶⁰ diğler gruplara hitap vardır,⁶¹ inananlara hitap vardır.⁶² Her gruptan insana yapılan bu hitaplar, anlaşılmanın ve tercümenin önemini ortaya koymaktadır.

Kur'an, insanların ve peygamberin ayetler üzerinde düşünmelerine davet ve teşvik eder.⁶³ Ayetleri anlamak ve bunların üzerinde düşünmek, ayetleri anlamayla mümkündür. Arapça bilmeyenlerse ancak kendi dillerine çevrilmiş olan metinlerle Kur'an üzerine düşünebilirler.

Peygamber kendi döneminde Selmani Farisi gibi bazı sahabelerin Kur'an ayetlerinin tercüme etmelerini olumlu karşılamıştır. Peygamberin yapılan işleri hoş görmesi literatürde *takriri sünnet* olarak adlandırılmaktadır. ⁶⁴ Farklı dillere Kur'an tercümesinin peygamber tarafından hoş görüldüğünü hatta teşvik edildiğini gösterir.

Peygamber döneminde çevredeki devletlerin başkanlarını İslama davet etmek için mektuplar yollanmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, peygamber bu mektupların tercümesine izin vermiştir. Bu mektuplarda ayetler de vardır ve bu ayetler, gönderilen elçi tarafından şifahi de olsa, tercüme edilmişlerdir.⁶⁵

İlk dönemde Müslümanlar farklı dinlerden insanlarla ilişkiye geçmişlerdir ve bu kişiler ayetleri kendi dillerine çevirmişlerdir. Aynı şekilde âlimler ayetleri halk için izah etmişlerdir. Bu da bazen tercüme bazen de tefsir şeklinde olmuştur. Her iki durumda da ayetler, kendi lafızları dışında ifade edilmişlerdir.⁶⁶

Buna karşı çıkan ve Kur'an'ın tercüme edilmemesi gerektiğini iddia eden âlimler ise daha çok Arapçanın ehemmiyeti üzerinde durmaktadırlar. Bunlara göre Kur'an'ın dili (Arapça dışında) değiştiğinde artık mucize olan bir kitaptan bahsetmek mümkün değildir. Zaten Kur'an kendisini *Arapça* olarak tarif etmiş ve izahata gerek duymamıştır.⁶⁷ Kur'an'ın Arapça olması Allah'ın takdiri ve tercihidir. Allah isteseydi Kur'an'ı farklı bir dilde/dillerde de indirebilirdi. Ayrıca her tercüme Müslümanlar arasında

⁶⁰ Kafirun Suresi, 109/1.

⁶¹ Bakara Suresi, 2/62; Hac Suresi, 22/17.

⁶² Maide Suresi, 5/1, 2, 6, 7, 8

⁶³ Hud Suresi, 11/114; Nahl Suresi, 16/17-19.

⁶⁴ Halit Özkan, "Takrir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 469-471.

⁶⁵ Muhammed Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, Çev. Mehmet Yazgan, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013).

⁶⁶ Aydar, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, 177-221.

⁶⁷ Yusuf Suresi, 12/1

yeni anlaşmazlık ve yorumlamalara neden olmaktadır. İhtilafların ve anlaşmazlıkların çoğalmaması için Kur'an'ın tercüme edilmemesi gerekir. Yine bu âlimlere göre Kur'an, Allah'ın sözüdür ve tercüme edilen metin ilahi bir söz olmaktan çıkar, insan söz olur. Yine bu âlimlere göre tercüme ne kadar iyi olursa olsun, kaynak dilden hedef dile yapılan her tercüme, kaynak dildeki metinde bozulmaya neden olur. Kur'an da bu durumdan beri değildir. Yani tercüme Kur'an'ın karakterini değiştirir.⁶⁸

Bu argümanlara karşı Kur'an neredeyse dünyanın bütün dillerine çevrilmiştir. Zazaca diyalektinde ise şimdiye kadar sadece 2 adet Kur'an tercümesi yapılmıştır. Bu çalışmada, bu tercümeleden Bilal Feqî Çolig tarafından yapılan ve *tefsir* olarak adlandırılan ilk tercüme dilbilimsel olarak incelenecektir. Kürtçede yapılmış olan Kur'an tercüme ve bu sürecin mecburiyetleri ile imkânlarından bahsedildikten sonra, Zazacadaki durum üzerinde durulacaktır. Bu çalışma Zazaca meal ilk olarak çeviri bilim kriterlerine göre değerlendirilecek sonra da biçimsel ve dilsel tahlili yapılacaktır.

B. Tefsîrê Qur'onê Kerîm Zazakî

Bu bölümde ilk meal olan Tefsîrê Qur'onê Kerîm Zazakî adlı eser üç başlık altından incelenecektir. Bu eser ilk olarak biçimsel açıdan sonra çeviri bilimsel açıdan ve son olarak da dilsel açıdan analiz edilecektir. Yapılan değerlendirmede bazı örneklemeler seçilmiş ve bunlar incelenmiştir. Özellikle dilsel açıdan yapılan incelemede metnin bütün dil özelliklerini ortaya koymak çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

1. Metnin Biçimsel Analizi

Bilal Feqî Çolig, 1971 yılında Çewlîg'de (Bingöl) doğmuştur. Medrese tahsilini farklı yerlerdeki medreselerde tamamladıktan sonra icazet almış, daha sonra sekiz yıl yurt dışında eğitim görmüştür. Fıkıh ve fıkıh usulü üzerinde uzmanlaşmıştır. Feqî Çolig'in yapmış olduğu Kur'an tercümesi Zazaca diyalektinde yapılmış olan ilk tercümedir. Elde bu çalışmadan önce yapılmış olan tam bir Kur'an tercümesi bulunmamaktadır.

Eser, 2014 yılında İstanbul'da Astun Yayınları tarafından yayımlanmıştır ama Ravza Yayınları tarafından basılmıştır. Yazar veya çevirmen Feqî Çolig ve eserin redaktörü ise Hasip Bingöl'dür. Mütercim

⁶⁸ Aydar, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, 221-232.

eserin kapağında kendisini *müfessir* olarak adlandırmıştır. Eserin baş kısmında Hasip Bingöl tarafından beş sayfalık bir değerlendirme ve tanıtım yazısı yazılmıştır. Bu yazısında Bingöl, eserde kullanılan redaksiyon işaretleri ve harfler hakkında bilgi vermektedir. Bingöl'ün tanıtım ve değerlendirme yazısından sonra, eserde kullanılmış olan alfabeyi tanıtan bir tabloda transkripsiyon alfabesi verilmiştir. Bu tablodan sonra mütercimin dört sayfalık bir giriş yazısı vardır.

Giriş yazısında mütercim *namekerdişê kitabî/kitabın adlandırılması* kısmında, bu tercümenin niçin tefsir olarak adlandırılması gerektiğini izah etmektedir.⁶⁹ Mütercim burada farklı kavramlar üzerinde de durmakta ve yazının sonunda kendisi ve inananlar için dua etmektedir. Giriş yazısından sonra ise surelerin sıralarını, ayet sayılarını ve sayfalarını belirten bir tablo bulunmaktadır.

Feqî Çolig eseri *Tefsîr Qur'onê Kerîm Zazakî* de, Bedirhani alfabesinde kullanılmayan *gh, sh, th, wh* gibi geminate konsonantları (çift ünsüz) kullanmıştır. Bu sesler Arapça alfabedeki seslerin tam karşılığını vermek için kullanılmış olsalar da, Zazalar arasında okuma-yazma oranının yüksek olmadığı için, alfabede olmayan kimi diyagram ve sembollerin kullanılması, okuyucu açısından durumu daha zor bir hale getirmektedir. Ayrıca klasik metin incelemesinde kullanılan transkripsiyon alfabeleri vardır. Mütercim *ɣ* sesi için sözcüğün ortasında *-ae-* şeklini, sözcüğün başında ve sonunda ise *'* şeklini tercih etmiştir. Bu ses için kullanılan semboller, fonolojik olarak ve transkripsiyon açısından doğrudur ve yerinde kullanılmışlardır. Çünkü bu ses özellikle Arapçadaki kalın seslerle beraber kullanıldığında *a* ve *e* sesleri arasında bir sese tekabül etmektedir ve IPA'da (Uluslararası Fonetik Alfabe) */æ/* sembolü ile gösterilir. Aynı şekilde bu eserde *ġ* sesi *gh* diyagramıyla; *ح* sesi *h* sembolüyle; *ط* sesi *th* geminate konsonantıyla; *خ* sesi *x* sembolüyle; *ص* sesi *sh* geminate konsonantıyla gösterilmiştir. Bu sembol, geminate konsonant, diyagram vb. ile beraber eserde 39 sembol kullanılmıştır. Bu kadar yoğun ve az kullanılan sembolün kullanılması, eserin okunulması ve faydalanılmasının önünde engel olmaktadır. Zazacada bulunan kalın */r/* ve */l/* harflerini ifade edebilmek ve Arapçadaki şeddeli harfleri belirtebilmek için sesler iki defa yazılmıştır. Bu durum şeddeli harfleri değil ama kalın harfleri belirtmek için kullanılır ve standart Zazaca yazımda da birçok örneği vardır.

⁶⁹ Bize göre yapılan Kur'an'ın tercümesi veya mealidir. Çünkü tefsir, tercüme veya mealinden farklıdır.

Mütercim bu tercümede *Celaleyn Tefsiri*, *Kurtubi Tefsiri*, *Kadı Beyzavi Tefsiri*, *İbn-i Kesir Tefsiri* gibi önemli klasik tefsirlerden yararlanmışır. Çolig, bu eserlerden getirmiş olduğu delillerle kendi eserini tefsir ve kendisini de müfessir olarak adlandırmaktadır. Lakin ifade edildiği gibi, eldeki eser bir Kur'an tercümesidir. Mütercim kendi eseri için bazı özellikleri saydıktan sonra, Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğunu, mütercimin de bunun farkında olarak tercüme yapması gerektiğini ifade eder. Çünkü tercüme edilen kitap normal bir metin değil, kutsal bir kitaptır. Bu eserde Kur'ani kavramlar açıklanmamıştır. Farklı dillerde birçok örneği bulunan Kur'an tercümelerinde bu kavramların izah edilmemesi normal karşılanabilir ama Zazacanın ilk tercümesinde bu kavramların izah edilmemesi bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.⁷⁰

Tercümede parantez kullanılmamış ve gerekli olabilecek izahatlar yapılmamıştır. Tercüme serüveni ve tecrübesi yüzyıllara dayanan Türkçedeki, neredeyse, bütün meallerde gerekli görülen yerlerde, parantez içerisinde izahatlar verilirken, Zazaca ilk örnekte hiçbir izahatın verilmemesi eksiklik olarak görülebilir. Çolig, bulunma hal eki olan *de/di* yi tamamıyla kısaltarak *d'* şeklinde kullanmıştır. Bu durum eserde çok fazla *tırnak işareti* olmasına neden olmuştur. Diğer unsurlar açısından da, eserde kullanılan dil diftong, geminate konsonant, diyagram, noktalama işaretleri gibi yoğundur ve eserin okunmasını zorlaştırmaktadır.

2. Metnin Çeviri Bilimsel Analizi

Aşağıda mütercimin takip etmesi gereken metot üzerinde durulmuş ve bu kriterlere göre eser analiz edilmiştir. Bu metot, mütercimler ve bu işle meşgul olanlar için gereklidir. Feqî Çolig'in eseri de bu metoda göre olumlu ve eksik taraflarıyla incelenmiştir.

Mütercimin her iki dili çok iyi bilmesi gerektiği, bu iki dilin edebiyatlarına ve dilbilgisine hâkim olması çevirinin kalitesi açısından önemlidir.⁷¹ Çevirmenin hedef ve kaynak dili çok iyi bilmesi ve her iki dilde de yetkin olması gerekir. Çolig, Arapçayı ve Zazacayı iyi derecede bildiği ve her iki dile de hâkim olduğu ifade edilebilir. Metni çevirirken ve ortaya koyarken çeviri metni sade ve anlaşılır olması gerekir. Sade va anlaşılır olmayan metin, çevirinin doğasına aykırıdır. İncelenen tercümede bu tür

⁷⁰ Feqî Çolig, *Tefsîrê Qur'onê Kerîm Zazakî*, (İstanbul: Astun, 2014), X-XII.

⁷¹ Aksoy, "Sosyal Bilimler Metinleri Çevirileri", 23.

zorluklar vardır. Çeviri metnin anlaşılması bazı yerlerde güçtür. Örnek olarak Nisa Suresi'nde mirastan bahsedilen ayetlerdeki çeviri metni çok anlaşılır değildir.⁷²

Kur'an metnini çeviren kişinin başka meallerden ve tefsirlerden istifade etmesi gerekir. Mütercim ancak bu şekilde metindeki manayı tam olarak yansıtabilir.⁷³ İncelenen eser kendi alanında ilk olduğundan, mütercimin kendisinden istifade edebileceği başka bir tercüme veya tefsir yoktur. Mütercim farklı dillerde yazılmış olan eserlerden yararlanmıştı. Ama Kurmancî diyalektinde ve Farsça yazılmış olan Kur'an-ı Kerim meal ve tefsirlerden yararlanılmamıştır. Sentaktik açıdan Zazaca, Farsçaya ve Kurmaciye yakındır. Zazacadaki ilk tercümede bu dilelerdeki Kur'an tercümelerinden yararlanılmamış olması veya yararlanılmışsa da bunun ifade edilmemiş olması eksikliklerdir.

Mütercimin kaynak dildeki metnin yekpare olduğunu bilmesi ve hedef dile de bu anlayışla çeviri yapması gerekir.⁷⁴ Özellikle Kur'an bu anlamda bir bütünlük arz eder. Metin içerisinde açıklanamayan, açıklamaya ihtiyaç duyulan kavramların dipnotlarda veya tercümenin sonunda izah edilmesi gerekir.⁷⁵ Kur'an içerisinde bazı kavramlar ancak izah edildikleri zaman anlaşılabilir. Ama incelenen eserde mütercimin böyle bir usul takip ettiği söylenemez. Hâlbuki bu metot Kur'an gibi bir metin için elzemdir.

Mütercimin tercüme edeceği metinle ilgili literatürü iyi bilmesi gerekir. Alanda yazılmış olan kitapların ve alan-yazının değerlendirilmesi, mütercimini ufkunu açacak ve metinle ilgili fikir verecektir.⁷⁶ Eldeki eserde Feqî Çolig'in Kur'ani kavramları iyi bildiği, bu kavramları yerinde kullandığı, literatürden haberdar olduğu görülmektedir. Örnek olarak Ali İmran Suresi 7. ayetteki muhkem ve müteşabih kavramların kullanımı, Duhan Suresi 2. ayette Kur'an'ın sıfatı olarak kullanılan *mubin* lafzının *zalal* olarak tercüme edilmesi, çeşitli ayetlerde geçen hitap sözcüklerinin muhataplarının düzgün bir şekilde tayin edilmiş olması, Arapça metinde geçen kavramların tercüme boyunca aynı kavramlarla ifade edilmiş olması, salih amel ve cennet ile fasıklık, zalimlik, münafıklık gibi kavramların yerinde kullanılması gösterilebilir. Misale Zuhuruf Suresi'ndeki *بعد المشرقين* ifadesindeki *iki maşrik (iki doğu)* ifadesini *Werikna bînatê min û tu qasê meşrîq û*

⁷² Nisa Suresi, 4/12.

⁷³ Akpınar, *Kur'an Tercüme Teknikleri*, 44-46.

⁷⁴ Akpınar, *Kur'an Tercüme Teknikleri*, 56.

⁷⁵ Akpınar, *Kur'an Tercüme Teknikleri*, 57.

⁷⁶ Aksoy, "Sosyal Bilimler Metinleri Çevirileri", 23.

meğhrîb dûrbên. şeklinde çevirmiştir. Bu Çolîg'in literatürü bildiğini göstermesi açısından önemlidir.⁷⁷ Ayrıca Saffat Suresi'ndeki *اَزْوَاج*⁷⁸ ibaresini kadınlar olarak değil, *hemserrone/aynu işleri yapanlar*⁷⁹ şeklinde çevirmesi de Çolîg'in Kur'an Kerim'in literatürüne aşina olduğunu göstermektedir.

Mütercimın asıl metne yakın bir metin ortaya çıkarmaya çalışması gerekir. Asıl metinle tercüme metnin üslup ve amaç olarak mutabık olması hedeflenir. Asıl metinle tercüme metin farklı üsluplarla farklı şeylerden bahsederse, tercümenin başarılı olduğu söylenemez. Mütercim, asıl metinle uyum içerisinde olan sözcükleri kullanmalıdır.⁸⁰ Bu durum, Kur'an tercümelere için pek mümkün görünmemektedir. Çünkü Kur'an dilbilimsel açıdan çevrilmesi zor bir metindir. Bu metindeki üslubu yakalamak ve asıl amacı yansıtmaya çalışmak kolay değildir. Bu alanda yapılmış iyi tercümelere de vardır. Zazacadaki bu eser ise çok başarılı bir tercüme değildir. Mütercim, metin içerisinde gerekli olan yerlerde bile dipnotla izahatlar yapmamış, metnin ahengine ve dilbilimsel özelliklere gerekli özeni göstermemiştir. Metnin Bingöl ağzı temel alınarak yazılması; ergativite, gramatikal cinsiyet, bükünlü hal, sözcüklerin doğru yazımı ve imla gibi birçok alanda standarttan uzak bir kullanımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca mütercimın zaman içerisinde anlamsal değişme meydana gelmiş olan kavramlar hakkında bilgi vermesi gerekir.⁸¹ Feqî Çolîg'in tercümesinde bu kavramlar hakkında bir açıklama yoktur. Kur'an'ın kendisi bile birçok kavramın zaman içerisinde değiştiğini ifade eder.⁸²

Kaynak dilde olup, hedef dilde henüz bir karşılığı olmayan kavramların kullanımı ve karşılıkları konusunda mütercimın açıklamalarda bulunması gerekir.⁸³ Zazacada ilk tercüme olmasından dolayı bu tercümede bazı kavramların yerleşmemiş olması muhtemeldir. Ama 1400 yıllık pratik içerisinde, Kur'ani birçok kavram, doğal bir şekilde Zazacada yer almıştır. Bunlardan bazılarının *-salat/nimaj, sewm/roce* gibi⁸⁴ Zazaca karşılıkları zaman içerisinde oluşmuştur. Ama bazı kavramlar Arapçadan ödünç alınıp kullanılmıştır. Misal, Nahl Suresi 97. ayette kullanılan *iman, amel, salih, hayat,*

⁷⁷ Zuhurf Suresi, 43/28.

⁷⁸ Saffat Suresi, 37/22.

⁷⁹ Özdaş, "Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Firuz Şerha Qur'ana Piroz' Örneği" 63.

⁸⁰ Aksoy, "Sosyal Bilimler Metinleri Çevirileri", 23.

⁸¹ Aksoy, "Sosyal Bilimler Metinleri Çevirileri", 25.

⁸² Namaz, Oruç, Hac, Zekat gibi temel ibadetler de bile zaman içerisinde kavramsal değişiklikler meydana gelmiştir.

⁸³ Aksoy, "Sosyal Bilimler Metinleri Çevirileri", 25.

⁸⁴ Grûba Xebate ya Vateyi, *Sözlük Türkçe-Kırmanca (Zazaca), Ferhengê Tirkî-Kirmanckî*, (İstanbul: Weşanxaneyê Vateyi, 2019).

sevap, ecir gibi kavramların hepsi Arapçadan alınmıştır.⁸⁵ Hâlbuki bunların yerine *bawerî, kar, rind, cuye* gibi kavramlar kullanılabilir. Bu Kur'an dilinin ve istilahlarının Zazaca olması açısından önemlidir.

Mütercim eserin başında bu tercüme yapılmaktaki amacını açık bir şekilde ifade etmelidir. Bu tercüme niçin yapılmıştır, tercümenin hedef kitlesi kimlerdir, tercüme hangi metotlarla yapılmıştır? vb. girişte belirtilmesi gerekir.⁸⁶ Ayrıca tercümenin mahiyeti de okuyucuların beklentilerine göre değişmektedir. Mütercim, okuyucuların beklentileri ve ihtiyaçlarına göre, metni tespit ve tercüme eder.⁸⁷ İncelenen eserde mütercim metodunu, amacını, tercüme şeklini açık bir şekilde ifade etmiştir. Eserin giriş kısmında eserden beklenti açıklanmıştır. Eser, Kur'an tercümesi olduğu için okuyucu için, ilahi mesajla muhatap olmak ve bu mesajın içeriğinden haberdar olmak temel beklentidir. Hac Suresi'nin ilk ayetinde "*Gelê insonon! xo bîemrîyê Homê xo ra bipawên.*"⁸⁸ bunu ifade etmektedir. Buradaki hitap bütün insanlığıdır ve çeviride bu üslup korunmuştur. Çeviride standart Zazacaya uzak bir dilin kullanılması ve Kurmanci, Arapça sözcüklerin yoğun olarak kullanılması olumsuz bir durum meydana getirmiştir. Örnek olarak Nur Suresi'ndeki ayet "*Homa eşnawitox û zana yo.*" Şeklinde çevrilebilecekken "*Homa Semî' û Alîm u.*"⁸⁹ şeklinde çevrilmiştir. *Semî'* sıfatı yerine *eşnawitox* (duyan) ve *Alîm* sıfatı yerine *zana* (bilen, bilgin) sıfatlarının kullanılması Zazacanın ruhuna daha uygun olacağı gibi, kaynak dildeki metinle de uyumludur.

3. Metnin Dilsel Analizi

Aşağıda bu eserde tespit edilmiş olan hatalar belirtilmiştir. İfade edildiği üzere Çolig, tercümesinde Bingöl ağzını temel almış ve standart dilden uzak bir dili tercih etmiştir. Mütercim Zazacanın standartlaşması için çalışan Grûba Xebate ya Vateyî'nin (Vate Çalışma Grubu) imla konusundaki önerilerini eserinde uygulamamıştır. Ayrıca eserde aynı kavramı karşılamak üzere birbirinden farklı sözcükler kullanılmıştır. Aşağıda eserin etüt edilmesi sonucunda ortaya çıkan verilerden bazıları verilmiştir. Burada temel bazı noktalar üzerinde durulmuş, ayrıntılara inilmemiştir. Çünkü

⁸⁵ Nahl Suresi, 97.

⁸⁶ Aksoy, "Sosyal Bilimler Metinleri Çevirileri", 26.

⁸⁷ Berrin Aksoy, "Sosyal Bilimler Metinleri Çevirileri", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, c. 16, h. 2, 22.

⁸⁸ Hac Suresi, 22/1.

⁸⁹ Nur Suresi, 18/21.

eseri, bütün ayrıntılarıyla incelemek ve olumlu ve olumsuz bütün yönleri ortaya çıkarmak, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Değerlendirmede bazı örnekler üzerinde durulacaktır.

Eserde *Allah* sözcüğünün karşılığı olan *Homa* yerine *Homê* kullanılmıştır. Hitaplarda ise *Homawo* olarak kullanılmıştır.⁹⁰ Bazen de *Ellah*⁹¹ şeklinde kullanılmıştır. Muhammed Suresi ise *Muhemmêd* şeklinde ifade edilmiştir.⁹² Aynı kavram farklı şekillerde yazılmıştır. Bu da aynı kavram için bir standartın tespit edilmediğini gösterir. Kürtçe sözcüklerde bükünlü halde sözcük köklerinde değişme meydana gelir. Ama burada böyle bir durum yoktur. Sözcüğün sade halinin kullanılacağı yerlerde de, bükünlü hal kullanılmıştır. Bu Bingöl ağzının özelliklerinden olabilir ama diğer ağzlarda böyle bir durum yoktur. İfade edildiği gibi aynı kavram farklı sözcüklerle ifade edilmiştir. Örnek olarak *Ra'd Suresi*, *Rad* ve *Râd* gibi iki farklı şekilde ifade edilmiştir. Bu mütercim üzerinde Türkçenin tesiri olduğunu göstermektedir. Şapkalı bir şekilde yazılan /â/ sesi, mütercim eserinde başında vermiş olduğu alfabede yer almamaktadır. Aynı şekilde eserde *Şuara Suresi* ise *Şuerâ* şeklinde yazılmıştır.

Eserde hiç dipnot kullanılmamıştır. Bu durum yazarın veya mütercim işini en sade şekilde yaptığı şeklinde yorumlanabilir. Ama Zazaca gibi her türlü çalışmaya muhtaç olan bir dilde yapılan tercümenin, kanaatimizce, dipnotlarla daha da zenginleştirilmesi gerekirdi. Sure başlarında verilecek ek bilgiler, sure adının anlamı, bazı ayetlerle ilgili küçük notlar vb. okuyucunun eserden daha fazla faydalanmasını sağlayacaktır.

Kürtçede *kesinlik* ve *olmama* halini ifade eden öneklerden olan *bê-* ile ifade edilir. Bu önek *bêbext*, *bêaqil*, *bêkar*, *bêkes* gibi örneklerde *olmama* halini ifade ederken; *bêguman*, *beşik* gibi örneklerde kesinliği ifade eder.⁹³ Bu önek Çolig'in eserinde *bîşek* şeklinde kullanılmıştır.⁹⁴ Bu kullanım Farsça kullanıma yakındır ama Zazacada böyle bir kullanım yaygın değildir. Ama mütercim tarafından böyle bir kullanım tercih edilmiştir. Kullanımda Çolig tarafından belli bir standart takip edilmemiştir.

Eserde *eîz*, *hekîm*, *mumîn*, *kâfir*, *ghefur*, *rehîm*, *munafiq* vb. kavramlar Zazacaya tercüme edilmemiştir. Halbuki bu kavramlar Kürtçedeki ilk

⁹⁰ Eserde bunun birçok örneği vardır.

⁹¹ Yunus Suresi, 10/3

⁹² Muhammed Suresi.

⁹³ Grûba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştîşe Kirmancki (Zazaki)*, (İstanbul: Vate Yayınevi, 2005), 78-79.

⁹⁴ Zuhuf Suresi, 43/26.

fragman çevirilerde bile tercüme edilmiştir. Bu kavramlardan bazılarının karşılığı Zazacada vardır ve halk tarafından da kullanılmaktadır. Sure isimlerinin ve bazı terimlerin çevrilmemesi mütercim tarafından tercih edilmiş olabilir ama Zazaca karşılıkları olan genel anlamlı sözcüklerin çevrilmesi gerekir.

Eldeki Kur'an tercümesinde *Nûh, Mûsa, Yaqûb, Harûn, Yûnus, Lût, Hûd* gibi peygamberlerin isimleri yanlış kullanılmışlardır. Bilindiği üzere, neredeyse bütün dillerde, özel isimler aynı yazılırlar. Ama bu tercümede özel isimler, yukarıdaki *Homa* örneğinde olduğu gibi yanlış imlayla yazılmışlardır.⁹⁵ Kurmanci de bazen oblik hal sözcüğün kökünde değişiklik meydana getirebilir ama Zazacada oblik halin ekleri sözcüğün sonunda yer alır.⁹⁶ Mesela Nuh peygamberin adı bazen *Nûh*⁹⁷ bazen de *Nuh*⁹⁸ şeklinde yazılmıştır. Metin içerisinde Türkçe yazımın etkisi vardır. Bazı sözcükler Türkçedeki gibi yazılmışlardır. Örnek *Merwe* şeklinde yazılması gereken sözcük *Merve* şeklinde yazılmıştır.⁹⁹ Hatta *Elyese* gibi bazı özel isimler *Yese* şeklini almışlardır. Bu açıdan mütercimin çok titiz davrandığını söylenemez.¹⁰⁰ Özel isimlerin farklı söylenişlerinin kullanılması, alfabede belirtilmeyen işaretlerin kullanılması, ortak bir söylenişin yakalanmasının önüne engel olmuştur.

Eserde peygamber sözcüğü yerinde *qasid*¹⁰¹ kullanılmıştır. Ama Zazacada *pêxamber* sözcüğü yaygın bir kullanıma sahiptir ve neredeyse herkes tarafından bilinmektedir. Bu kadar yaygın ve bilinen bir sözcük varken, kullanılmayan bir sözcüğün eserde yer alması uygun görünmemektedir.

Çevirmen Zazacanın Bingöl ağzını kullanırken bazen sözcüğün asıl şeklinden uzaklaşmakta ve yerel ağız özelliklerini kullanmaktadır. Zazacanın bazı ağızlarında sözcüğün vokal seslerinde yuvarlaklaşma meydan gelebilir. Eserde özellikle /a/>/o/, /e/>/O/ yuvarlaklaşma ses değişimlerine örnek olabilecek çokça sözcük kullanılmıştır. Örnek olarak *Suleymanî va: Ina aywon como zalale ra virazîyawa*.¹⁰² Bu ayette *eywan>aywon* ve *cam>com* sözcüklerinde bu türden bir değişim meydan gelmiştir. Eserde

⁹⁵ Misal; Kehf Suresi, 76; Taha Suresi, 20/59; Hud Suresi.

⁹⁶ M. Malmîsanij, *Kurmancca İle Karşılaştırmalı Kırmancca (Zazaca) Dilbilgisi*, (İstanbul: Vate Yayınevi, 2015).

⁹⁷ Hud Suresi, 11/40-41.

⁹⁸ Hud Suresi, 11/25.

⁹⁹ Bakara Suresi, 2/158.

¹⁰⁰ Enam Suresi, 6/86.

¹⁰¹ Nisa Suresi, 4/113.

¹⁰² Neml Suresi, 27/44.

hewl>hol ses değişimi de kullanılmıştır.¹⁰³ Ayrıca eserde kaynaştırma sesi olarak, Bingöl ağzına uygun olarak, semi-vokal /w/ sesi kullanılmıştır. Örnek olarak *Bîşek îzzet û şeref tamomê yî ayê Homê wu*.¹⁰⁴ semi-vokal /w/ sesinin kaynaştırma sesi olarak kullanılması verilebilir. Yuvarlaklaşma ses değişimi *ganî-canlı* ve *gonî-kan* vb. sözcüklerin birbirine karışmasına neden olmaktadır. Örnek olarak *Wu gonî ra merdê vejeno û merdê ra gonî vejeno*.¹⁰⁵ verilebilir. Ayette Allah'ın *ölüden diriyi* ve *diriden ölüyü çıkartabileceği* ifade edilmişken, ayetin ikinci kısmının Zazaca çeviride *Allah'ın ölüden kan çıkartabileceği* gibi bir anlam hâsıl olmaktadır. Çevirmenin, bu tür anlam karışıklığına neden olan ses değişimlerine dikkat etmesi gerekir. Zazacada ağızlar arasında meydana gelen ses olaylarının sadece birkaçından bahsedilmiştir. Çünkü ses olayları; seslerin yer değiştirmesi, seslerin değişimi ve seslerin artması-eksilmesi şeklinde üç başlığa ayrılır.¹⁰⁶ Eseri ses olayları açısından incelemek çalışmanın temel amacı değildir.

Eserde *diftonglar* kullanılmıştır. Zazacada çok da yaygın olamayan diftonglar, standart dilde ortadan kullanılmamaya çalışılmaktadır. Hatta Vate Çalışma Grubu'nun hazırlamış olduğu sözlüklerde ve imla kılavuzunda *diftonglara* ve *geminat konsonantlara* yer verilmemiştir. Özellikle *geminat konsonantlar*, sözcükler arasında, *her-herr/ ker-kerr* gibi, anlam ayırıcı olarak kullanılmıştır.¹⁰⁷ Ama Çolig'in yapmış olduğu Kur'an tercümesinde diftonglar, Bingöl ağzının bir özelliği olarak, kullanılmıştır. Örnek olarak *Aw wext ma pê zûron Homê r' buetonî kêrdî*.¹⁰⁸ ayetinde *bühtan* sözcüğü *bueton* şeklinde kullanılmıştır. Diftongların Zazacadaki kullanımı sınırlı ve telaffuzları zor olduğu için çevirmenin bu kullanımdan uzak durması daha isabetli olurdu.

Sözcüklerin bazıları yıllar içerisinde temel anlamından sıyrılarak kavramsal anlamlar kazanırlar. Sözcüklerin kazandıkları kavramsal anlamlar bazen gerçek anlamından daha geniş bir kullanıma sahip olabilir. Müslüman sözcüğü de gerçek anlamından ziyade kavramsal anlamıyla ön plana çıkmış olan bir sözcüktür. *اسلم - سلم* kökünden gelen bu sözcük temel olarak teslim olmayı ifade ederken zamanla Müslüman olma, inanma gibi

¹⁰³ Rad Suresi, 13/18.

¹⁰⁴ Yunus Suresi, 11/65.

¹⁰⁵ En'am Suresi, 6/95.

¹⁰⁶ Ahmet Kırkan, *Zazacanın Fonetik Açısından İncelenmesi; Kuzey, Güney ve Merkez Zazacasının Karşılaştırılması*, Basılmamış Doktora Tezi, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 136.

¹⁰⁷ Kırkan, *Zazacanın Fonetik Açısından İncelenmesi; Kuzey, Güney ve Merkez Zazacasının Karşılaştırılması*, 63-65.

¹⁰⁸ Araf Suresi, 7 /89.

anlamlar kazanmıştır.¹⁰⁹ Hücurat Suresi'nde اسلام - ایمان arasındaki fark açıklanmıştır.¹¹⁰ Bu ayette Arapların iman ettik dediklerini ama iman değil teslim olduklarını ifade etmeleri istenir. Yani bu ayete göre iman ve teslim olmak ayrı şeylerdir. Çolig, Bakara Suresi 127. ayetteki *teslim olma* ifadelerini de çevirirken kavramsal ve gerçek anlamları beraber kullanmıştır. Ayetin ilk kısmında *teslim olma* ifadesini kullanırken, ikinci kısımda *şeklinde* çevrilmiştir. Aynı surenin 131. ayetinde tekrar gerçek anlama dönülmüş ve *Wexto Homê yê tera va: Teslîm bibi! Îbrahîm va: "Ez teslîmê Rabbê âlemon bîya."* teslim olma anlamında kullanılmıştır.¹¹¹ Açık ki bu ayetlerde anlam *teslim olma* şeklindedir. Çevirmenin bu anlama dikkat ederek çeviriyi yapması ve sözcüğü aynı formlarda kullanması gerekir.

Mealın bazı yerlerinde yanlış tercüme örneklerine rastlamak mümkündür. Bu durum Zazacanın, Arapçayı karşılama sorunundan kaynaklanacağı gibi, mütercimden de kaynaklanabilir. Araf Suresi'ndeki *Û cewabê qewmê yê; tîna awîb ko va, înon bajarê xu ra bierzên tever, bîşek inî înonê pak î.*¹¹² şeklinde tercüme edilmiştir. Buradaki *يَطْهَرُونَ* ifadesi *temiz olduğunu iddia etmek* anlamındayken, çevirmen tarafından *pak î/temizdirler* şeklinde tercüme edilmiştir. Lut peygambere düşman olanlar inananların *temizlik iddiasında* buldukları için şehirden kovmaya kalkmışlardır; yoksa onlar, inananların *temiz olduklarına* inanmamaktadırlar. Burada çevirmen anlamsal bir yanlışlık yapmıştır.

Mealın bazı yerlerinde eksik tercüme örneklerine rast gelmek mümkündür. Örnek olarak Nisa Suresi 46. ayetin tercümesi verilebilir. Bu ayette *واسمع غير مسمع* geçmektedir.¹¹³ Bu ibarenin anlamı *duy, duymaz olasıca* şeklinde olması gerekirken, Çolig bu ibareyi *Kerro ti gueş ma seran/Hey bize kulak ver* şeklinde tercüme etmiştir. Bu ibare bir hakareti ve tehdidi ifade etmektedir ama çeviride bu anlamlar verilmemiştir. Fecr Suresi 16. ayetteki *فيقول ربى اهان* ifadesi mana olarak *Rabbim bana ihanet etti* şeklinde Türkçeye çevrilirken, Çolig *Rebbê mi ez rusfa kerdo* şeklinde tercüme edilmiştir. Çolig ayetteki ihanet ifadesini rüsva etmek şeklinde tercüme etmiştir. Bu da ayetteki anlama uygun düşmemektedir.¹¹⁴

¹⁰⁹ Serdar Mutçalı, *Türkçe-Arapça Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık, 2012), 659.

¹¹⁰ Hücurat Suresi, 49/14.

¹¹¹ Bakara Suresi, 2/128-131.

¹¹² Araf Suresi, 7/82.

¹¹³ Nisa Suresi, 4/46.

¹¹⁴ Fecr Suresi, 89/16.

Sonuç

Bu çalışmada, Kur'an'ın Zazaca yapılmış olan ilk tercümesi dilbilim ve çeviri bilim kriterlerine göre değerlendirilmiştir. Zazaca için bu tür çalışmalar elzemdir. Çünkü yapılan bu çalışmalar ilk oldukları için, literatürün oluşmasını sağlamaktadır. Zazaca Kur'an tercümesi geç kalmış bir tercüme olsa da önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

İncelenen eserde Zazacanın Bingöl ağızı temel alınmış ve bu ağzın; diftonglara yer verme, soneklerin hazfedilmesi, bazı vokallerin düşürülmesi gibi temel özellikleri eserde yansıtılmıştır. Zazacanın diğer ağızlarında olmayan diftonglar bu eserde yer almaktadır. Zaten diftonglar, yazılı dilde, Bingöl ağzında vardır. Ama eserde Bingöl ağzında çok da yer almayan bükünlü haller de vardır. Genellikle Kürtçede bükün, sözcüğün kökünü bozarak değil de sözcüğün sonuna eklenerek verilmesi tercih edilir. Böylelikle sözcüklerin deforme olmasının önüne geçilebilir. Ama eserde buna dikkat edilmemiştir.

Kur'an Müslümanlar için önemlidir ve inananlar hayatlarını bu kitaba göre tanzim ederler. İnanan herkes Kur'an'ın ne dediğini anlamaya ve buna göre hareket etmeye çalışır. Zazalar da aynı şekilde Kur'an'ı anlamaya önem vermektedirler. Bu alandan yapılacak yeni çalışmalar, alan yazınının daha ileri gitmesini ve eksikliklerini gidermesini sağlayacaktır.

Çalışmada Grûba Xebate ya Vatey'nin belirlediği standart sözcüklerin ve standart alfabenin kullanılmamış olması, okuyucuların ve araştırmacıların eserden alacağı faydayı azaltmaktadır. Ayrıca tercümede kullanılan alfabe göz önüne alındığında, özel işaretlerin ve sembollerin kullanıldığı görülmektedir.

Kürtçe diyalektleri incelendiğinde Kur'an tercümelerinin ancak 20. yüzyıldan sonra sistematik bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Özellikle son 30 yılda bu tercümelerin sayısında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Zazaca yapılacak çalışmaların da bu temel üzerine inşa edilmesi ve bu çalışmada tespit edilmiş olan hata ve eksikliklerin tekrar edilmemesi önemlidir.

Kaynakça

Abdullah Varli. *Qurana Pîroz û Arşa Wêya Bilind*. İstanbul: Biçem Dizgi, Cihan Ofset, 1994.

Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviye*. Kahire: Mustafa es-Sekka vd. 1355/1936.

- Akbaş, Mehmet. "Kürtler", TDV İslam Ansiklopedisi. c. Ek 2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Akpınar, Ali. *Kur'an Tercüme Teknikleri*. Konya: Serhat Kitabevi, 2011.
- Aksoy, Berrin. *Sosyal Bilimler Metinleri Çevirileri*. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 16/ 2 (1999): 21-27.
- Aldatmaz, Nadire Guntaş. *Folklorê Kirmancan Ser o*. Diyarbakir: Weşanxaneyê Roşna, 2014.
- Amedî, Fikrî. *Qur'ana Kerîm û Meala Wê Ya Kurdî*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Aydar, Hidayet. *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*. İstanbul: Kur'an Okulu Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Bedir-Xan, Kamran. *Ji Tefsîra Quranê*. Paris Kürt Enstitüsü, Paris, 1971.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Ciwamêr, Muhsin. *Ji Destpêkê Heya Bi Îro Tefsîr û Mealên Kurdî*. Nûbihar Kovara Çandî Hunerî Edebî, h. 90, Payız 2003.
- Çağlayan, Ercan. *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul: 2016.
- Çolîg, Feqî. *Tefsîrê Qur'onê Kerîm Zazakî*. İstanbul: Astun, 2014.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- Ez-Zurqanî, Muhemed Ebdulezîm. *Menahîlu'l-Îrfan*. Beyrut: Daru'l-Marîfe, 2005.
- Grûba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştîşe Kirmanckî (Zazakî)*. İstanbul: Vate Yayınevi, 2005.
- Grûba Xebate ya Vateyî, *Sözlük Türkçe-Kirmanca (Zazaca), Ferhengê Tirkî-Kirmanckî*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî, 2019.
- Hamidullah, Muhammed. *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*. Çev. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'anı Kerim Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1993.
- Kaya, Mehmed S. *Zaza Kürtler*. İstanbul: Weşanxaneyê Rûpelê, 2014.
- Kırkan, Ahmet. *Zazacanın Fonetik Açısından İncelenmesi; Kuzey, Güney ve Merkez Zazacasının Karşılaştırılması*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2019.
- Kırkan, Ahmet. *Mewlîdê Usman Esad Efendiyê Babîjî û Destpêkê Edebîyatê Klasîk yê Kirmanckî*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî, 2018.
- Komisyon, *Qurana Pîrozû Meala Wê Ya Kurdî*. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Komisyon. *Qurana Pîrozû Meala Wê Ya Kurdî*. İstanbul: Şura Yayınları, 2014.
- Komisyon. *Wergera Qurana Pîroz Bi Zimanê Kurdî*. İstanbul: Nubihar, 2011.

- Küçük, Murat. *Eski Anadolu Türkçesine Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları, 2013.
- M. Muhammed Şîrîn. *Tefsîra Şîrîn Bi Ezmanê Kurdî*. Dîyarbekir: Mektebeyê Seyda, 2008.
- Malmîsanij, M. *Kurmancca Île Karşılaştırmalı Kırmancca (Zazaca) Dilbilgisi*, İstanbul: Vate Yayınevi, 2015.
- Mela Ahmedê Cizîrî. *Dîwan*. İstanbul: Nûbihar, 2008.
- Mela Mehdî Licêyî. *Beyanu'l-Quran Bi Zimanê Kurdî*. Dîyarbekir: Mektebeyê Seyda, 2010.
- Mela Mehemedê Hezanî. *Tefsîrê Roşnayî*. Diyarbakır: Enstituya Kurdî, 2016.
- Mela Muhemedê Şoşikî. *Tefsîra Quran Nûra Qelban*. İstanbul: Nûbihar, 2010.
- Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut: İhsan Abbas vd. 1388/1968.
- Mutçalı, Serdar. *Türkçe - Arapça Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 2012.
- Özcoşar, İbrahim. "Kürtler", *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. Ek 2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Özdaş, Haşim. "Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği". Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Özkan, Halit. "Takrir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Sadîni, M. Xalid. *Feqîyê Teyran (Jiyan, Berhem û Helbestên Wî)*. İstanbul: Nûbihar, 2000.
- Xasî, Ehmedê. *Mewlîdê Kirdî*, amd. Roşan Lezgîn, İstanbul: Nûbihar, 2013.
- Yıldırım, Kadri. *Ehmedê Xanî, Mem û Zîn Kurtçe-Türkçe Kavramsal Tahlil*. İstanbul: Avesta, 2010.
- Yoldaş, Yusuf. *İslami Fetih Döneminde Kürtler (622-652)*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

The Holy Quran's Kurdish Translations and

Linguistic Analysis of the First Zazaish Translation of the Holy Qur'an

Citation/©: Kirkan, Ahmet, The Holy Quran's Kurdish Translations and Linguistic Analysis of the First Zazaish Translation of the Holy Qur'an, Artuklu Akademi, 2020/7 (2), 309-335.

Extended Abstract

The translation activity expresses meanings beyond just translating words from one language to another. Words load their meanings, contents, thoughts, cultures, lifestyle and much more, with themselves. While it is being translated, it seems that only words are dealt with, but in fact, lifestyle is an element of the complete translation activity. While translating; the way of thinking, lifestyle, culture and many other elements of the source language are transferred to the target language. Translation has been a part of human life since the first encounter of people speaking different languages. Bible translations have a special place within translation activities.

Since the time slot when the Quran was revealed, it has been tried to be translated into different languages. Since the Quran is the holy book of Muslims, it started to be translated intensely succeeding Islam's spread among various nations. The first translations of the Quran was realized partially and conducted at different times. The translation process of the Quran, which started systematically in Persian, continued with Turkish and the Quran was translated into many languages of the world. Unlike other texts that are the subject of translation, the Quran mentions the rules and orders necessary for believers to maintain their own lives. Therefore, translating this Scripture is both more difficult and more demanding than translating other texts. Translation of the Quran among Kurds who have been Muslims since the first period is rather new. Translation of the Qur'an, which started with Kurmanji among the dialects of Kurdish, was followed by Sorani and Zazaki. Therefore, the Holy Quran, which was translated into many languages of the world, has been recently translated into Zazaki.

Currently, there exists two Zazaish translations of the Quran. The aim of this study is to examine the translation of the Qur'an in Zazaish in terms of translation science and linguistics criteria. In the study, a general framework of the holy book translations was drawn, and the Kurdish translations were evaluated. Zazaki translation has been evaluated in terms of the principles of translation science and general linguistic rules. As it is stated, the Quran was translated verse by verse during the lifetime of the prophet for various reasons. While the rulers of neighboring states were invited to Islam, some verses were translated, albeit verbally. In Kurdish Literature, poets who wrote works in classical genre generally made quotations from verses. What is important in these quotations is not the translation of the Quran. Besides, the poet tries to increase the influence of his work in this way. Most of the Kurmanji poets who

work in the field of classical literature have quoted or translated verses. The same is true for the Sorani dialect. Some of the poets who wrote in Zazaish made quotations from the verses. In the study, fragment translation examples from the works of Osman Esad Efendi and Mela Ehmedê Xasî were given. The Quran translation examined is important as it is the first Zazaki translation. Until now, the entire Quran has not been translated into Zazaish. The evaluation to be made is aimed at improving and paving the way for the prospective translations.

After giving biographical information about the author in the study, the translated work was analyzed formally, linguistically and as per the rules of science of translation. Some positive and incomplete aspects of the work that was evaluated as formal were determined and presented. It has been determined that the work called Tafsir is actually a translation work and standard Zazaish is not used in translation. In the work evaluated according to translation science criteria, some parameters were expressed and it was analyzed whether the translator took these parameters into consideration, or not. It was observed that the translator took into account many parameters available in the science of translation terms, but didn't succeed in some parts. The work was also analyzed linguistically and the missing and positive sides of the translation were revealed. Since it is the first Zazaki translation, the work has some missing parts. These deficiencies were tried to be explained through samples.

The linguistic evaluation of the entire work goes beyond the limits of this study. In this study, examples of incorrect and incomplete translations were given and it was determined that the work reflects the Bingöl dialect. Many special signs such as diphthongs, geminate condensates and diagrams were used in the work. These, in turn, reduce the benefit expected from the work. This work is the first Zazaki translation of the Quran and constitutes a basis for subsequent translations. In this respect, it is important to carefully identify the lacking and positive sides of this work as it will guide other future translations.